

Etnik Çatışma Bağlamında Müzakere: Türkiye'deki Barış Süreci Örneği*

Çiğdem GÖRGÜN AKGÜL¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Ordu Üniversitesi, Ünye İİBF, SBKY, cgorgun24@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7586-6218

Öz: Bu çalışma, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) Kasım 2009'da gerçekleştirilen Demokratik Açılım Tartışmaları ve Temmuz 2014'te Terörle Mücadele ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesi Hakkında Kanun Tartışmalarına odaklanmaktadır. Bu yasa tasarılarının müzakere kalitesi, Jürgen Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı ve söylem etiği çalışmalarından ilham alınarak oluşturulan Söylem Kalitesi Endeksi yöntemiyle iki farklı araştırmacı tarafından ölçülüp karşılaştırılmıştır. Böylelikle "bölünmüş bir toplum"da müzakereci demokrasinin nasıl işlediği sorusuna yanıt aranmıştır. Amaç, müzakere literatürüne orijinal bir ampirik katkı sağlamaktır çünkü müzakere çalışmalarının çoğu, liberal demokrasilerin kurumsallaştığı Batı toplumları ve daha az çatışmanın olduğu, şiddet içermeyen konular üzerinde yapılmıştır. Bu çalışmalara göre, müzakere için uygun ortam oluştuğunda karşıt gruplar daha demokratik ve müzakereci hareket etmektedir. Doğru bir kurumsal tasarım, katılımcıları saygılı davranmaya iterken; ortak faydaya yönelik iyi gerekçelendirilmiş bir eylem önerisi, farklı görüşlere sahip bireyleri ikna edebilmektedir. Bu bağlamda ülkede onlarca yıldır var olan "etnik bölünmüşlük" ve çatışma ortamı Türkiye'yi özgün bir örnek haline getirmektedir. Barış Süreci olarak bilinen Kürt Sorunu'nun çözümüne yönelik müzakere süreci kapsamında TBMM'de yapılan oturumlar oldukça çekişmeli bir atmosferde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada bir yandan bölünmüş bir toplumda müzakere sürecinin nasıl işlediği incelenirken, diğer yandan bu sürecin TBMM'deki siyasi partilerin Kürt Sorunu'na ve bu meselenin çözümüne dair tutumlarını değiştirip değiştirmediği, siyasi elitler arasında bir fikir birliğine yol açıp açmadığı tartışılmıştır. Nihayetinde resmi parlamento görüşmeleri üzerinden söz konusu müzakere sürecinin Türkiye'deki "etnik kutuplaşmayı" azaltıp azaltmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müzakere, Bölünmüş Topluluklar, Etnik Çatışma, Barış Süreci, Türkiye

Jel Kodları: K19, K30, K39

Deliberations in the Contexts of Ethnic Conflict: Peace Process Example in Turkey

Abstract: This research examines the Democratic Opening debates in the Turkish Grand National Assembly (TBMM) in November 2009 and the debates on the Law on Combating Terrorism and Strengthening Social Integration in July 2014. The deliberation quality of these draft laws was measured by the Discourse Quality Index method, which was inspired by Jürgen Habermas' Theory of Communicative Action and Discourse Ethics. In this way, the question of how deliberative democracy functions in a 'divided society' is addressed. The aim is to make an original empirical contribution to the deliberation literature. Most deliberation studies have been conducted in Western societies where liberal democracies have been institutionalized and non-violent issues with less conflict. According to these studies, opposition groups act more democratically and deliberatively when there is a favorable institutional environment for negotiation. This environment encourages participants to behave respectfully, while a well-reasoned proposal for the common good can persuade individuals with different views. In this context, the 'ethnic division' in the country and decades-long violent conflict make Turkey a unique example. The sessions held in the TBMM within the scope of the negotiation process for the solution to the Kurdish Question took place in a highly contentious atmosphere. Therefore, this study, on the

Atıf: Akgül, Görgün, Ç. (2025). Etnik Çatışma Bağlamında Müzakere: Türkiye'deki Barış Süreci Örneği, *Politik Ekonomik Kuram*, 9(2), 654-669.
<https://doi.org/10.30586/pek.1603279>

Geliş Tarihi: 17.12.2024
Kabul Tarihi: 05.03.2025

Telif Hakkı: © 2025. (CC BY) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

* Bu çalışma; İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde tamamlanan "Türkiye'de Demokratik Müzakere: AK Parti İktidar'ının Siyasal ve Demokratik Açılım Süreçleri (2002-2016)" isimli doktora tezinden üretilmiş olup, 24-25 Nisan 2023 tarihlerinde London School of Economics'de gerçekleştirilen "Kurdish Studies Conference"da aynı başlıkla özet bildirisi olarak sunulmuştur.

one hand, analyses how the negotiation process works in a divided society, and on the other hand, discusses whether this process has changed the attitudes of the political parties towards the Kurdish Question and whether it has led to a consensus among political elites regarding its solution.

Keywords: Deliberation, Divided Societies, Ethnic Conflict, Peace Process, Turkey

Jel Codes: K19, K30, K39

1. Giriş

Müzakerenin, tartışmaya katılan bireylerin fikirleri üzerindeki dönüştürücü etkisi müzakereci demokratlar tarafından sıklıkla vurgulanan bir olgudur (Dryzek, 2002). Habermas'a göre, bireyler müzakereye sadece kendi benmerkezci çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla katılmazlar aynı zamanda toplum için iyi olan seçenekler üzerinde de anlaşmaya hazırdırlar. Bireyler, rasyonel argümanlar sayesinde kendi öz çıkarlarından feragat ederek ortak iyi üzerinde uzlaşmaya varabilirler. Nitekim, Habermas'a göre, dilsel iletişim yoluyla etkileşime geçen şahısların asıl hedefi uzlaşmaya varmaktır. Bu doğrultuda, şahıslar kültür ve gelenek temelli açıklamaları ile var olan bir mevzu üzerinde uzlaşmaya çabalarlar (Habermas, 2001).

Habermas'ın görüşleriyle benzer biçimde müzakereci demokrasi teorisi üzerine yapılan birçok çalışma, ideal bir müzakere sürecinin vatandaşların fikirlerini dönüştürmede ve karşı argümana açık hale gelmesinde temel bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Örneğin John Gastil, Chiara Bacci ve Michael Dollinger ortak çalışmalarında (2010), müzakerenin taraflar arasında kozmopolit bir anlayışı güçlendirdiğini, ortak değerlere ulaşmada kolaylık sağladığını ve katılımcıları diğer katılımcıların görüşlerine saygı duymaya yönelttiğini göstermişlerdir. Müzakere sayesinde katılımcılar, özel çıkarlarını ve milliyetçi gerekçelerini arka plana atarak birbirlerine güven içerisinde ortak çıkar üzerine anlaşmaya varmaya çalışmaktadırlar (Luskin ve diğerleri, 2012).

Bu bulgular ışığında akla şu soru gelir: müzakereci demokrasi, barışçıl olmayan bağlamlarda ve hatta kısa bir süre öncesinde kadar şiddetli bir çatışmanın karşıt tarafları arasında inançları ve tutumları dönüştürme yeteneğine sahip olabilir mi? Çatışmanın tarihsel mirası çoğu zaman 'grubun kimliğinin ve varlığının özüne işleyen çok derin bir yara' bırakır (Bashir, 2016). Yani bölünmüş toplumlarda müzakere çabalarına katılanlar, sürece bu tür grupları karakterize eden tüm rekabetçi davranışları, güç mücadelelerini ve olumsuz algıları beraberlerinde getirirler (Maoz ve Ellis, 2008). Bu tür gruplar, müzakere özlemlerini sürdürmeyi imkânsız bulabilirler. Bu ilişkisel dinamiklerin karmaşıklığı, derin toplumsal bölünme bağlamlarında müzakereci demokratik uygulamanın sınırlarını göstermektedir. Nitekim çatışma bağlamlarından elde edilen bir grup araştırma verisi, diyalogun yalnızca var olan çatışmaları daha da kötüleştirdiğini ve bu nedenle derinden bölünmüş toplumlarda istenmeyen bir uygulama haline geldiğini öne sürmektedir. Bununla birlikte karşıt olgusal kanıtlar kutuplaşmanın her zaman gerçekleşmeyeceğini göstermektedir (Fishkin, 2009; Fishkin ve Luskin, 2005; Hamlett ve Cobb, 2006; Schneiderhan ve Khan, 2008). Söz konusu çalışmalar, resmi prosedürlerin veya bilişsel koşulların olumsuz kutuplaşmayı ve onun olumsuz etkilerini ortadan kaldıracabileceğini ileri sürmektedir (Sustein, 1999; Ryfe, 2005). Bu bulgular ışığında müzakere, Türkiye vakasında olduğu gibi kısa bir süre önce kanlı bir çatışmanın karşıt taraflarında bile inançları ve tutumları dönüştürme gücüne sahip olabilir mi?

Bu çalışmada müzakerenin elverişsiz koşullar altında mümkün olduğu ve ayrıca karşıt gruplardan argümanlarını paylaşmalarını istemenin, artan bir kutuplaşma riski açısından bir maliyete yol açtığı savunulmaktadır. Müzakere esnasında karşıt gruplar, çetrefilli ya da çekişmeli konular nedeniyle birbirlerine karşı tutumlarını sertleştirebilirler. Bunun nedeni müzakerenin rasyonel gerekçelendirme alışverişine vurgu yapması nedeniyle gruplar arası empati üretme kapasitesinden yoksun olmasıdır. Nitekim,

katılımcıların sunduğu rasyonel gerekçeler nispeten istikrarlı kişilik özellikleriyle bağlantılı olduğundan müzakere niteliğinden bağımsız olarak, kısa bir diyalojik etkileşim sırasında, taraflar arasında bir tutum değişikliğine yol açması zor görünmektedir.

Müzakerenin sunduğu fırsatlar ve eksiklikler hakkındaki bu özel anlayış Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) Kasım 2009'da gerçekleştirilen Demokratik Açılım Tartışmaları ve Temmuz 2014'te Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesi Hakkında Kanun Tartışmaları olmak üzere iki farklı müzakereci an üzerinden elde edilen verilerden çıkarılmıştır. 2009 yılındaki Demokratik Açılım tartışmaları müzakerelerin başlangıcında tarafların başlangıç konumlarını görebilmemiz açısından önemlidir. Lakin, 2009 yılındaki tartışmadan sonra hükümet, 2014 yılına kadar meclisin gündemine sürece dair herhangi bir gündem getirmemiştir. Bu bakımdan, Temmuz 2014'te meclisin gündemine gelen Terörün Sona Erdirilmesine dair tartışma, hükümetin müzakere sürecine yönelik fikirlerini tartışmaya açması ve muhaliflerinde bu konuda fikir ve eleştirilerini dile getirmeleri açısından önemlidir. Ayrıca, müzakereler devam ederken karşıt tarafların başlangıç konumlarında herhangi bir değişikliğe neden olup olmadığını gözlemleyebilmek açısından da önemlidir.

Bu yasa tasarılarının müzakere kalitesi, Jürgen Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı ve söylem etiği çalışmalarından ilham alınarak oluşturulan "Söylem Kalitesi Endeksi" yöntemiyle ölçülecek ve karşılaştırılacaktır.

Çalışma temel olarak 4 bölümden oluşmaktadır. İlk olarak, bölünmüş toplumlarda demokrasi ve bu toplumsal bölünmüşlüğe siyaset biliminde çözüm bulma girişimleri tartışılacak ve müzakereci demokrasinin bu zorluğun üstesinden gelmekteki rolü tartışılacaktır. Bu teorik tartışmanın ardından Türkiye ile PKK (Kürdistan İşçi Partisi) arasında onlarca yıldır devam eden çatışmayı sona erdirmek ve ülkedeki Kürt sorununa barışçıl bir çözüm bulmak amacıyla başlatılan müzakere sürecinin arka planı ele alınacaktır. Ardından, çalışmanın metodolojisini sunulacaktır. Bu bağlamda söylem nitelik indeksi ve kategorileri hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise 2009 yılında Meclis'in gündemine gelen Demokratik Açılım Tartışması ve 2014 yılında Meclis'in gündemine gelen Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesi Hakkında Yasa Tasarısı'nın meclis görüşmeleri müzakere kalitesi açısından analiz edilecektir.

2. Bölünmüş Topumlarda Müzakereci Demokrasi

Soğuk savaş sonrası dünya siyaseti iki önemli gelişmeye tanıklık etmiştir. Bir yandan demokratik eğilimler ve yönetimler artmaya devam etmiş; öte yandan, ulus devletlerin giderek daha fazla sorgulandığı, artan göç akımlarıyla karşı karşıya kaldığı, iç karışıklık ve etnik çatışmaların arttığı bir döneme girilmiştir (Görgün, 2020). Zamanın ruhu değişmiş ve adeta 'Tarihin Sonu'nun sonu gelmiş ve "tarih geri dönmüştür" (King, 2018). Soğuk Savaş'ın ardından otoriter rejimlerin çökmesi ile etnik kimlikler yeniden canlanmış bu durum azınlık grupların öz yönetim arayışları için yeni bir alan yaratmıştır. Arıboğan (2017)'a göre, Soğuk Savaş'ın ardından gelen "Soğuk Barış" dünyada çeşitli toplumlarda var olan toplumsal bölünmüşlükleri çok daha derin bir hale getirerek gözler önüne sermiştir.

Etnisitenin yeniden canlanması dünyanın birçok yerinde çok ağır sonuçlara ve savaşlara zemin hazırlamıştır. Bu savaşlar bir yandan daha da bölünmüş toplumlar yaratırken, öte yandan savaşların karakterinin değişmesine yol açmıştır. Mary Kaldor (2013)'un altını çizdiği üzere artık "yeni savaşlar", savaş lordları, teröristler, paralı askerler, diasporalar gibi çeşitli unsurları içermektedir. Bu bağlamda söz konusu savaşlar baskın bir grubun diğer grubun kimliğini ve varlığını inkâr etmesiyle başlayan çatışmalar meydana gelmektedir. Bu sebeple, günümüzde dünyadaki en şiddetli çatışmalar devletler arası değil devlet içi çatışmalar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Uluslararası Çatışma Araştırmaları üzerine çalışan Heidelberg Enstitüsü Raporu'na göre (Heidelberg Institute of International Conflict Research/ HIIK), 2023 yılında dünya üzerinde 310 şiddetli çatışma yaşanmıştır. Bunların 252'si devlet içi çatışma olmuşken 58'i ise

devletlerarası çatışmalar olmuştur¹. Bu durum bölünmüş toplum yapısının sebep olduğu çatışmaların günümüz demokrasilerinin en ciddi sorunlarından biri olduğunu açıkça göstermektedir. Bu bağlamda etnik bölünmenin ciddi bir çatışmaya yol açtığı toplumlarda nasıl bir arada yaşanılabileceğine dair arayış giderek önemli hale gelmektedir.

Siyaset bilimi literatürünün büyük bir kısmı toplumsal bütünlüğün, demokratik kurumların işleyişi için elzem olduğunu öne sürmektedir. Mill, insanların ancak ulus bilinci neticesinde öteki insanlarla iş birliği yaptığını ve aynı yönetim altında birleştiğini ileri sürer. Nitekim ona göre, duygudaşlık hissine sahip olmayan bir toplumda farklı diller kullanıyorsa temsili bir yönetimin sürdürülebilmesi çok zordur çünkü böyle bir toplumda ortak bir kamuoyu düşüncesi yoktur (Mill, 2017, s. 351-352). Dahl'a göre ise etnik bölünmüşlük, demokrasiyi tam olarak imkânsız hale getirmemesine karşın çoğulcu bir sistemin ihtiyaç duyduğu gerekli ortam için özellikle hoşgörü ve güvenlik hususunda tehlike arz etmektedir (Dahl, 1971, s. 109-111). Bu bağlamda, ekseriyetle çoğunluğun yönetimi olarak benimsenmiş demokrasi, bölünmüş toplumlara istikrar getirmek yerine azınlık gruplar üzerinde baskın grupların sürekli hakimiyetine yol açan ve dolayısıyla toplumsal bölünmeyi ve çatışmayı artıran bir katalizör işlevi görebilir (Horowitz, 1993).

Bu bölünmüşlüğün önüne geçebilmek için literatürde çeşitli çözüm önerileri geliştirilmiştir. Daha homojen ve daha istikrarlı toplumlar yaratmak için tartışılan çözüm önerilerinden birisi bölünmedir. Bölünmenin daha homojen siyasi toplumlar yaratmanın ötesinde siyasi iktidar mücadelesini sürekli hale getirdiği pek çok örnekte görülmüştür (Horowitz, 2000, s. 590). Daha istikrarlı toplumlar yaratma konusunda literatürdeki bir diğer tartışma ise bölünmüş toplumlardaki demokratik siyaseti elit pazarlığına indirgeme eğilimidir (Horowitz, 2000). Lijphart ile özdeşleşen oydaşmacı (consociational democracy) modele göre toplumdaki tüm gruplardan siyasi elitler iş birliği yapabildiği ve iktidarı paylaşabildikleri sürece siyasi sistemi istikrara kavuşturup çatışmaları önleyebileceklerdir. Ayrıca, siyasi istikrarın sürdürülebilmesi için vatandaşların kolektif karar alma konularında kendi liderlerine saygı göstermeleri gerekmektedir (Lijphart, 1975, s. 111). Nitekim, vatandaşları dahil etmek karmaşık bir durumu ele almayı daha da zorlaştırabilir. Hem korkmuş hem de yeterince bilgi sahibi olmayan farklı seslerin ve görüşlerin kakofonisi, uzlaşma veya siyasi istikrarın sağlanmasına yardımcı olmayacaktır (O'Leary, 2005:10). Bu nedenle, bu konuda çalışan bazı akademisyenler, vatandaşları etnik konular müzakere etmeye teşvik etmenin pek bir anlamı olmadığını düşünürler.

Oydaşmacı modelin çıkarımları, siyasi elitlerin siyasi parçalanmanın tehlikelerini fark ettikleri ve buna bağlı olarak da güç paylaşımı yolunu seçerek bir uzlaşma varacakları varsayımına dayanmaktadır. Buna karşın, etnik olarak bölünmüş toplumlar, kendisini ait olduğu grubun gerçek savunucusu olarak gören ve aynı zamanda rakiplerini zayıf veya hain olarak gösteren etnik partiler üretme eğilimidir. Bu durum sistemdeki ılımlı partileri dahi daha katı bir tutuma sevk ederek etnik bir açık artırmaya yol açabilmekte ve siyasal sistem içinde daha fazla etnik partiler üreterek siyasal ve kamusal alanın daha fazla parçalanmasına yol açmaktadır (Rabushka ve Shepsle, 1972, s. 86; Horowitz, 2000, s. 349-60; Gormley-Heenan ve MacGinty, 2008). Dolayısıyla, siyaset özü itibarıyla farklı etnik gruplar ve partiler için sıfır toplamı bir oyundur.

Oydaşmacı modele yönelik bu eleştirilere karşın Horowitz'in çalışmaları ile özdeşleştirilen entegrasyonist demokrasi (integrationist democracy) yaklaşımı, farklı etnik grupların arasında hoşgörüyü sağlayacak siyasal teşviklerin oluşmasına zemin hazırlayacak kurumların tasarlanmasını önermektedir (Horowitz, 2003, s. 5, 15). Temel amaç, siyasi elitlerin seçilebilmek için kendi grupları dışındaki grupların oylarına bağlı olmalarını gerektirerek ılımlı bir davranış biçimi sergilemelerini sağlamaktır (Horowitz, 1991, s. 165). Böylece entegrasyonist yaklaşım, ılımlılık teşviklerine vurgu yaparak oydaşmacı modelin göz ardı ettiği kalıcı hizipler olasılığı ile başa çıkmaya çalışmaktadır.

¹ Heidelberg Institute of International Conflict Research raporu internet ortamında erişime açıktır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: https://hiik.de/wp-content/uploads/2024/11/coba_short.pdf Erişim Tarihi: (22.11. 2024).

Entegrasyonistlere göre etnik olarak bölünmüşlüğü parçalamanın yolu, ortaklıkçı modelin önerdiği gibi toplumdaki bölünmeleri yasama meclisinde kopyalamak değildir. Aksine, bölünmüş gruplar arasında iş birliği ve barışı tesis edecek bir seçim sistemi inşa etmektir. Bu bağlamda entegrasyonistler açısından seçim mühendisliğinin tüm amacı, aşırılıkçı olarak kabul edilenleri marjinalleştirmek ve yalnızca siyasal merkezi işgal edecek olanları yani ılımlıları seçtirmektir (Addis, 2009, s. 67-68). Bu bağlamda ılımlıları siyasal merkeze taşıyabilmek ve aşırılıkçıları sistemden uzaklaştırmak için bir çoğunluk eşiği öngörmektedir (Horowitz, 1991, s. 189). Bu durum, etnik aşırılıkçıları sistemden uzaklaştırıp ılımlılığı teşvik edecek olsa da bazı adayların seçilme şansını elinden alarak katılım konusunda sorun yaratabilmektedir.

Bölünmüş toplumlara bir çözüm olarak öne sürülen ve son zamanlarda oldukça destek bulan bir üçüncü yaklaşım ise müzakereci demokrasi (deliberative democracy) modelidir. Müzakereci demokrasi modeli, oydaşmacı ve entegrasyonist yaklaşımın üzerine dayandığı katılım ve ılımlılık değerlerinden yola çıkmakta ve hem katılımı hem de ılımlılığı kendi bünyesinde birleştirmektedir. Müzakereci demokratlara göre, bölünmüş bir toplumda kalıcı istikrar, etnik bölünmüşlüğün parlamentoda kopyalanması ya da seçim mühendisliğinden ziyade etnik gruplar arası diyalogdan doğan bir ılımlılık ile gerçekleşecektir. Eşit temel özgürlükler, fırsat eşitliği ve farklılık ilkelerini göz önünde tutan Rawls, müzakereci demokrasinin meşru ve sağlam bir zemine oturması için iki mühim kavramı ortaya koyar: “bilgisizlik peçesi” ve “örtüşen uzlaşma”. Bu kavramlardan ilki, müzakere süreçlerinin adil ve tarafsız bir şekilde işlemesi için süreç boyunca katılımcı vatandaşların şahsi statülerini, konumlarını, önyargılarını ve bencil çıkarlarını bir kenara bırakmalarının gerekliliğini vurgular. Bilgisizlik peçesi altında vatandaşlar, herkesin herhangi bir toplumsal konumda bulunabileceği bir “başlangıç durumunu” dikkate alıp toplumsal ve ekonomik olarak dezavantajlı kesimlerin lehine hakkaniyetli kararlar alabilirler (Rawls, 2020). Böylece, toplumsal eşitsizlikler ve çıkar çatışmaları azaltılıp daha adil bir düzen inşa edilebilir. İkinci kavram ise; farklı dini, felsefi ve siyasi dünya görüşlerine sahip vatandaşların kendi inanç ve değerlerini koruyarak ortak bir paydada buluşabileceğini öne sürer. Rawls’a göre temel siyasi prensipler etrafında oluşacak bir uzlaş, tüm kesimlerin kabul edebileceği bir kapsayıcılıkta olursa, derin bölünmüşlüklerin olduğu modern toplumlarda toplumsal bütünleşmeyi tesis edebilir (Rawls, 1997).

Bu bağlamda müzakereci demokratlara göre, iletişim yoluyla gerçekleşecek siyaset, günümüz toplumlarında var olan bölünmüşlüğün ve kutuplaşmanın önüne geçebilir (Bohman ve Rehg, 1997; Dryzek, 1990; Elster, 1998; Gutmann ve Thompson, 2004; Habermas, 1962/1989). Müzakere, karşıt tutumları demokratik ve şiddet içermeyen kanallara yönlendirerek diğerine yönelik zımni bir saygıyı teşvik edebilir (Azmanova, 2010; Schwarzmantel, 2010). Müzakere sayesinde farklı etnik gruplar ‘diğer tarafı’ duymak için gerçek fırsatlara sahip olabilir ve ‘öteki’ hakkındaki algılarını değiştirebilir. Bölünmüş toplumlarda diyalog, tarih, siyaset ve kimlik gibi tartışmalı konular üzerinde konuşmaktan kaçınmayı engelleyerek birbirine yabancılaşmış katılımcılar arasında ortak bir anlayışa yol açabilir (Madison, 2015).

Son yıllarda bölünmüş toplumlarda müzakereci demokrasinin olasılığını ve bunun için gerekli uygun koşulları araştıran birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar genellikle şiddeti içermeyen siyasal karşıtlık çerçevesinde müzakereci eylemin ortaya çıkabileceği uygun koşulları özetlemeye çalışmıştır (O’Flynn, 2007; Steiner, 2012; Ugarriza ve Caluwaerts, 2014). Araştırmacılar, uygun bir kurumsal tasarım neticesinde katılımcıların birbirlerine karşı saygılı davranmaya itileceğini ve iyi gerekçelendirilmiş ve uzlaşya dayalı eylem önerileriyle birbirlerini ikna edebileceklerini ileri sürmektedir (Caluwaerts ve Ugarriza, 2012; Orozco ve Ugarriza, 2014).

Bu araştırmalar, öncelikle müzakere sürecine odaklanmakta ve gerçek müzakereci varsaydığı düşünülebilecek ılımlılık düzeylerinin mümkün olabileceğini ileri sürmektedir (Orozco ve Ugarriza 2014, 79). Hatta, tartışmalar “karşılıklı olarak çelişkili kimlik iddiaları” ile ilgili olsa bile bu tarz müzakere süreçleri mümkündür (Dryzek 2005,

219). Bazı çalışmalar ise zıt gruplar arasındaki müzakerelerin olası etkilerine odaklanarak bir adım daha ileri gitmektedir. Bu doğrultuda, müzakerelerin yönlendirici etkileri olduğuna, yani daha kozmopolit bakış açılarının benimsenmesine ve daha az milliyetçi yönelimlere zemin hazırladığına dair bir düşünce geleneği vardır (Gastil, Bacci ve Dollinger 2010). Ancak, bu etkilerin uzun süredir var olan yüksek çatışmalı ortamlarda da kendini gösterip göstermeyeceği merak konusudur. Ayrıca, ayrıştırıcı mevzular üzerinde yapılacak müzakerelerin, daha fazla kutuplaşma oluşturacak bir katalizör görevi görebileceğine dair şüphe devam etmektedir (Vasilev, 2013; Grönlund, Herne ve Setälä, 2015).

Grup içi müzakerenin tutum değişikliği üzerindeki genel olarak olumlu etkilerine rağmen bazı kutuplaştırıcı etkileri de bulunmaktadır. Örneğin, Wojcieszak (2012), bölünmüş toplumlarda müzakerelere katılan katı tutum ve görüşlere sahip kişilerin, ayrıştırıcı konuları tartışırken görüşlerinde daha katı hale geldiğini ve başkalarına karşı duygularında da daha önyargılı hale geldiğini göstermiştir. Ugarriza ve Caluwaerts (2014) ise çalışmalarında müzakerenin siyasi bölünmeleri yok etmek yerine daha da yaygınlaştırarak farklılıkları yüzeye çıkardığını ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla, müzakereye yönelik karamsar yaklaşımlara göre siyasi tartışmalar, derin toplumsal bölünmelerin olduğu bağlamlarda negatif sonuçlara yol açabilmektedir (Nenkov ve Gollwitzer, 2012).

Tüm bu teorik ve ampirik bulgular neticesinde müzakerelerin derin toplumsal bölünmeleri çözmek adına umut verici olsa bile çeşitli riskleri de beraberinde getirdiği söylenebilir. Müzakere üzerine büyüyen akademik literatüre rağmen, müzakere deneyimlerinin düşman gruplar arasındaki ilişkiler üzerindeki uzun vadeli etkilerini inceleyen çalışma sayısı yok denecek kadar azdır. Bu çalışmada tam da bu noktadan yola çıkılmaktadır. Derin bir toplumsal bölünmenin ve bunun beraberinde getirdiği etnik bir çatışmanın içinde olan Türkiye gibi bir vakada müzakerenin siyasi elitler üzerindeki uzun soluklu etkileri araştırılmaktadır.

3. Bölünmüş Toplamlar İçin Bir Laboratuvar Olarak Türkiye

Ülkede onlarca yıldır var olan “etnik bölünmüşlük” ve çatışma ortamı Türkiye’yi özgün bir vaka haline getirmektedir. Bir asırdan fazla süren bu çatışmanın kökeninin 20.yy’da ulus devlet kurma sürecine ve bu bağlamda yapılan kimlik inşası politikalarına dayandığı söylenebilir. 1984 yılında PKK tarafından silahlı çatışmanın başlatılmasından ardından PKK ile Türk ordusu arasındaki çatışmalar, günümüzde de devam etmektedir. Bu çatışmalar, yaklaşık 40 bin kişinin ölümüne, 5 binden fazla köyün boşaltılmasına, ciddi çevresel tahribata ve bir milyondan fazla insanın göçüne neden olmuştur (Baser ve Özerdem, 2021, s. 2).

Bu ağır çatışma geçmişinin varlığına karşı 2009 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümeti ilk barış girişimi olan “Kürt Açılımını” başlatmıştır. Bu çatışmaya yönelik ilk resmi çözüm girişimiydi. Daha sonra Açılım’ın gizli Oslo görüşmelerinin bir sonucu olduğu ortaya çıktı ve görüşmeler ancak bir yetkilinin toplantılardan birinin ses kaydını basına sızdırmasının ardından kamuoyuna duyurulmuştur. Görüşmeler önemliydi çünkü Ensaroğlu (2013)’nın da belirttiği gibi “PKK ve devlet arasındaki doğrudan görüşmelerin sıradışı bir mesele olduğu algısını ortadan kaldırdı”. Neticesinde, Kürt sorunu hakkında daha önce hiç görülmemiş şekilde dinamik ulusal tartışmalar yaşandı. Kürt sorunu, basın ve köşe yazarlarının ulus-devlet, üniter devlet, Türk vatandaşlığı, üst kimlik ve alt kimlik gibi terimlerin anlamını analiz etmekle meşgul olduğu gece yarısı tartışma programlarının bir numaralı konusu haline geldi (Savran, 2020). Taraflar arasında gerçekleşen müzakereler esnasında çatışmanın ve müzakerenin temelini oluşturan bir dizi konu görüldü. Bunlar arasında Kürtlerin sosyal, kültürel, dilsel ve siyasi haklarının genişletilmesi, çatışma bölgelerindeki sosyoekonomik koşulların iyileştirilmesi ve kalıcı bir çözüm için nihai ateşkesin ana hatları gibi konular vardır. Öte yandan, Türk tarafının temel endişeleri arasında olan toprak bütünlüğü, sınır güvenliği ve silahsızlanma gibi bir dizi hassas konu da ciddi tartışmalara neden olmuştur.

Son olarak, Öcalan'ın 'kısmen serbest bırakılması' veya ev hapsine alınması da sürecin ana meselelerinden birisi olmuştur.

Bununla birlikte Açılım 2011'de siyasi krizler ve taahhüt eksikliği nedeniyle aniden sona ermesine rağmen, süreç 2012'nin sonunda Hükümet tarafından yeni, daha kamusal, daha ciddi ve daha resmi bir barış süreci duyurulduğunda bir kez daha ivme kazandı. Yeni süreç iki ana unsura dayanıyordu: Devlet yetkilileri ile PKK arasındaki devam eden görüşmeler ve Kürtlerin demokratikleşmesini ve kültürel ve siyasi haklarının tanınmasını sağlayan reformların uygulanması (Yeğen, 2015). Yeni sürece Öcalan, PKK ve Kürt yanlısı legal siyasi bir partinin dahil olduğundan süreç belli ölçüde kapsayıcıydı. Ancak süreç, farklı sosyal gruplarla yapılan bazı 'kahvaltı toplantıları'na ve "Akil İnsanlar" Komisyonu'nun (kamuoyuna süreci açıklamak ve onların görüşlerini toplamakla görevli önemli figürlerden oluşturulan bir grup) özverisine rağmen, sivil toplumun büyük ölçüde dışlandığı ve "seçkinler" tarafından yönetilen bir süreçti. Bu, sürecin başarısı için sorunluydu. Toplumun tüm seviyelerinde eş zamanlı ve kapsayıcı bir diyalog süreci gelişmediğinden söz konusu seçkinlere baskı yapmak ve barış sürecini mümkün olduğunca güvence altına almak mümkün değildi. Tüm bunlara rağmen hem Türk hem de Kürt halkı arasında kalıcı bir barış için yaygın bir inanç vardı. 2013 baharında KONDA tarafından yapılan bir anket, barış sürecine yönelik kamuoyu desteğinin %81 gibi yüksek bir oranda olduğunu gösteriyordu.² Bir başka anket ise, Türkiye vatandaşlarının yaklaşık yarısının; hükümetin, PKK ile silah bırakma konusunda müzakere etmesi gerektiğine inandığını gösteriyordu (Nykanen, 2013).

Sürecin ikinci aşaması, 2013'te Nevruz kutlamaları sırasında Diyarbakır'da Öcalan'ın mektubunun okunması ile başladı. Kürt politikacılar tarafından okunan mektupta PKK'nin siyasi mücadeleye yönelmesi ve silahlı mücadeleyi geride bırakması çağrısı yer alıyordu. Bu, Türk Hükümeti'nin on yıllardır duymayı sabırsızlıkla beklediği bir mesajdı. Öcalan'ın mektubunun okunmasından birkaç gün sonra PKK ateşkes ilan etti ve kısa süre sonra Türkiye'den Kuzey Irak'a çekilme sürecini başlattı. Bunun karşılığında Türk Hükümeti'nin daha kapsamlı demokratik reformlar başlatması bekleniyordu.

2014 yılında PKK, reform sürecinden memnun olmadığı için geri çekilme sürecini durdurdu. Çatışan taraflar arasındaki ilişkiler, 2014 baharında PKK militanlarının Kuzey Irak'tan Türkiye'ye kademeli olarak geri döndüğüne dair raporlarla daha da gerginleşti. Üstelik, PKK, Doğu ve Güneydoğu'daki kentsel alanlardaki varlığını ve ağlarını güçlendirmeye başlamıştı. Bu durum, Türk hükümetinin PKK'yı barış sürecini gençleri silahlandırmak, silah stoklamak ve dolayısıyla savaşa hazırlanmak için kullanmakla suçlamasına yol açtı. Devam eden müzakerelere ve ateşkesin yürürlükte olmasına rağmen taraflar hiçbir zaman şiddetten tamamen vazgeçmedi (Savran, 2020).

Ekim 2014'te Kobani'nin IŞİD tarafından kuşatılmasıyla süreç, başka ciddi bir kriz ile karşı karşıya kaldı. 6-7 Ekim Olayları'nda şiddetli protestolar ve sokak çatışmaları neticesinde sadece birkaç gün içinde 51 kişi öldü. Kargaşa, ancak Öcalan'ın cezaevinden protestoların durdurulması çağrısında bulunan bir mesaj göndermesinin ardından sona erdi (Güneş ve Lowe, 2015). Çatışan taraflar, müzakerenin alternatifinin kanlı bir iç savaş olabileceğini fark ettiklerinde bir kez daha müzakere masasına oturdular. 2015'in başlarında Dolmabahçe Sarayı'nda tekrardan resmi bir görüşme gerçekleştirdiler ve 28 Şubat 2015'te düzenlenen bir basın toplantısında barış sürecini daha kapsamlı bir müzakere aşamasına taşıma konusunda anlaştılar. Son olarak, Haziran 2015'teki genel seçimlerde Kürt yanlısı bir parti olan Halkların Demokratik Partisi (HDP) %10'luk seçim barajını geçmeyi başardı ve TBMM'deki üçüncü büyük parti oldu (Güneş, 2018).

Öte yandan, terörün sona erdirilmesine ve Kürt sorununun çözümüne yönelik barış süreci, bölgesel gelişmelerden de etkilendi. Suriye ve Irak'ta İslam Devleti'ne (İŞİD) karşı yürütülen savaş, PKK ve Suriye'deki bağlı kuruluşlarının uluslararası arenada güçlenmesi gibi beklenmedik bir sonuca yol açtı (Vayrynen, 2023). PKK'nın IŞİD ile

² T24, "KONDA'nın son anketi: Çözüm Sürecine Destek %81,3'e ulaştı", 2013, <https://t24.com.tr/haber/kondanin-son-anketi-cozum-surecine-destek-yuzde-813e-ulasti,229284> (Erişim Tarihi :10. 01. 2025).

mücadelesi neticesinde askeri ve siyasi olarak güçlenmesi Türkiye ile iş birliğinden ziyade çatışmayı tetikledi. AKP Hükümeti, tekrardan PKK'yı barış sürecini bölgedeki nüfuzunu genişletmek ve Türkiye'yi oyalamak için kullanmakla suçladı.

Tüm bu gelişmeler neticesinde barış girişiminin günlük siyasi iç çekişmelere ve bölgesel krizlere karşı çok savunmasız olduğu anlaşılmıştır. 2015 yazında süreç çökmüş ve silahlı çatışmalar kısa süre sonra yeniden başlamıştır.

Bu kadar gergin bir siyasi atmosferin göze çarpan ilk sonucu, farklı anketlerde de kanıtlandığı üzere, toplumsal sermayenin ve kişiler arası güvenin kaybıdır. Nitekim KONDA'nın Haziran 2011'de hazırladığı rapor, etnik gruplar arasındaki bölünmenin ciddiyetini göstermesi açısından önemlidir. Raporda Türklerin %57,6'sı Kürt gelin, %53,5'i Kürt iş ortağı ve %47,4'ü Kürt komşu istememektedir. Buna karşılık, Kürtlerin %26,4'ü Türk gelini, %24,8'i Türk iş ortağını ve %22,1'i Türk komşusunu onaylamamaktadır. Ayrıca, 2011'de İzmir'de yapılan bir araştırmaya göre, kendini Türk olarak tanımlayanların %40'ı "Kürt denildiğinde akıllarına gelen ilk şeyin 'cahil, eğitimsiz, kaba, kültürsüz ve geri' olduğunu" belirtirken, Kürt olarak tanımlayanlar ise 'Türk' ifadesi ile milliyetçiliği ya da ırkçılığı yan yana kullanmaktadır (Ok, 2011).

Tüm bu verilerin ışığında Türkiye, siyasi istikrarsızlık, toplumsal bölünme ve şiddet bağlamlarında müzakere çalışmaları açısından uygun bir seçim olarak görülmektedir. Türkiye vakasının ampirik bir incelemesi, olumsuz koşulları potansiyel olarak değiştirebilecek bir müzakere sürecinin gerçekçi bir şekilde teşvik edilemeyeceğini belirlememizi sağlayacaktır.

Bu çalışmada TBMM'de Kasım 2009'da yapılan Demokratik Açılım Tartışmaları ile Temmuz 2014'te meclisin gündemine gelen Terörün Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun Tasarısı tartışmaları ele alınmıştır. Mecliste geçen bu tartışmaların müzakere kalitesi, Habermas'ın iletişimsel eylem teorisi ve söylem etiği çalışmalarından esinlenerek oluşturulan Söylem Kalite Endeksi (Discourse Quality Index/ DQI) yöntemi aracılığıyla iki farklı kodlayıcı tarafından ölçülmüş ve karşılaştırılmıştır³. Endeks, müzakerenin kalitesini "katılım", "gerekçelendirme seviyesi", "gerekçelendirme içeriği", "karşı gruba saygı", "karşı talebe saygı", "karşı argümana saygı" ve "yapıcı siyaset" olmak üzere yedi farklı kriter aracılığı ile ölçmektedir⁴.

4. Kodlama Prosedürü ve Güvenilirlik Testi

Meclis tartışmaları iki farklı kodlayıcı tarafından kodlanmıştır. Kodlama iki adımda gerçekleşmiştir. İlk olarak araştırmacılar, Demokratik Açılım Tartışmalarını içeren 282 sayfalık transkripsiyonu ve Terörizmin Sona Erdirilmesi ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine dair Yasa Tasarısı tartışmalarını içeren 828 sayfalık transkripsiyonu birbirinden bağımsız olarak incelemişler ve ilgili konuşmaları belirlemişlerdir. Demokratik Açılım Tartışmalarında araştırmacılar en az bir talep içeren 139 ilgili konuşma belirlerken, Terörün Sona Erdirilmesine Yönelik kanun tasarısında ise 97 ilgili konuşma tespit etmişlerdir. Tanımlamanın ardından ilgili konuşmalar her iki kodlayıcı tarafından bağımsız olarak DQI aracı kullanılarak yeniden kodlanmıştır. İkinci adımda, araştırmacılar kodları karşılaştırmak için bir araya gelmişlerdir. Anlaşmazlık durumunda, kodlayıcılar konuşmayı tekrar okumuş ve tutarsızlıkları tartışmışlardır. Bu tartışma sürecinin sonunda her iki kodlayıcı da belirli bir kodu doğru bulduğunda o koda karar verilmiştir. Konuşmalar DQI göstergesine göre değerlendirilmiş ve elde edilen veriler yüzde (%) olarak sunulmuştur. Her iki Meclis tartışması için toplamda 856 kodlama yapılmıştır. Araştırmacılar bu kodlamaların 837'sinde anlaşma sağlamışlardır. Anlaşmalar belirli kodlamaları ve belirli bir göstergenin geçerli olup olmadığına dair

³ Söylem Kalite Endeksi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Steenbergen ve arkadaşları (2003), "Measuring Political Deliberation: A Discourse Quality Index", *Comparative European Politics*, 21-48.

⁴ Kriterlerin konuşma birimlerine nasıl uygulandığının ayrıntılı göstergesi için bakınız: Akgül Görgün, Çiğdem & Akgül Musa, (2022), *Patterns of the Parliamentary Debates: How Deliberative are Turkish Democratic Opening Debates?*, *Politics in Central Europe*, 18(2), 175-199.

yargıları içermektedir. Dolayısıyla, kodlayıcılar kodlamanın %97,7'sinde anlaşmışlardır ki bu mükemmel bir güvenilirlik puanıdır.

5. Araştırmanın Bulguları

Konuşmalar ilk kriter olan katılım açısından analiz edildiğinde, eğer konuşmacılara konuşmaları sırasında müdahale edilmişse ve katılımcılar bu durumdan rahatsızlıklarını dile getirmişse söz konusu girişimler “müdahale” olarak değerlendirilmiştir. 2009 yılında açılım konusu Meclis’in gündemine ilk geldiğinde tespit edilen 60 konuşma içerisinde 8 konuşma “müdahale” olarak kodlanmıştır. Toplam konuşma içerisinde müdahale oranı %13 olup bu oran her 7 konuşmada 1 konuşmanın kesilmesi anlamına gelmektedir. Bu ise yüksek derecede tartışma ve konuşma etiğinin ihlalidir.

2014 yılındaki kanun tasarısı görüşmelerinde ise müdahale oranı oldukça azalarak %1 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ayrıca, 2009 yılındaki Demokratik Açılım müzakeresinde konuşmacılara yönelik diğer milletvekillerinden gelen müdahalelerin yanı sıra tartışmanın çeşitli dönemlerinde seyirci sıralarından protestoların da yöneldiği ve konuşmayı imkansız kıldığı gözlenmiştir. Örneğin, AK Parti Grubu adına Ömer Çelik konuşma yaparken izleyici localarından bayrak açılarak “vatan için” sloganları atılmıştır. Meclis Başkanı slogan ve protestoların konuşmayı imkânsız kılması nedeniyle oturuma 2 defa ara vermek zorunda kalmıştır (TBMM Tutanak, 03.11.2009: 42, 47). Dahası dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın konuşması sırasında da Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) vekilleri konuşmaları protesto ederek meclis salonunu terk etmişlerdir (TBMM Tutanak, s.83). 2014 yılındaki tartışmalarda bu türden olumsuz tutumlara rastlanılmamakla birlikte Milliyetçi Hareket Partisi’nin (MHP) kanun tasarısının görüşmeleri devam ederken, görüşmeleri aksatacak şekilde sürekli biçim ve üslup tartışması açtığı görülmektedir (TBMM Tutanak, 13.07.2014, s. 117). Bu bağlamda katılım açısından elde edilen sonuçlara göre sürecin ilk başladığı zamana kıyasla zaman içerisinde gerek siyasal gerekse de toplumsal alanda gerçekleşen müzakerelerin karşıt gruptakiler arasında bir anlayışa yol açtığı ve en azından birbirlerini dinleme ve duyma açısından bir değer yarattığı söylenebilir.

Söylem nitelik endeksinin bir diğer önemli kategorisi gerekçelendirme seviyesidir. Benhabib (2021)’e göre, tartışmacılar yalnızca geçerli nedenler içerdiğinde karşı argümanları kabul eder ve tutarlı bir iş birliği yalnızca böyle bir tartışma sonucunda sağlanabilir. Bu nedenle, tartışmacı öne sürdüğü bir iddianın neden kabul edilmesi gerektiğine dair bir gerekçe sunmalıdır. Bu bağlamda müzakereler gerekçelendirme düzeyi açısından değerlendirildiğinde⁵ konuşmalar, alınan pozisyonların sebeplerini açıklayan en az bir veya iki gerekçe içermelidir.

2009 yılındaki tartışmalarda, konuşmacılar tarafından dile getirilen taleplerin %58’i nitelikli gerekçeye dayanmaktadır. Konuşmaların %27’si ise, birden fazla talep içerdiği için karmaşık gerekçe olarak kodlanmıştır. Gerekçelendirilmeyen ancak yalnızca talepte bulunan konuşmaların oranı ise %15’tir. 2014 yılı meclis tartışmalarında ise, konuşmacılar tarafından dile getirilen taleplerin %23’ü nitelikli gerekçeye dayanmaktadır. Konuşmaların %69’u ise, birden fazla talep içerdiği için karmaşık gerekçe olarak kodlanmıştır. Gerekçelendirilmeyen ancak yalnızca talepte bulunan konuşmaların oranı ise %8’dir. Elde edilen sonuçlar, müzakerenin zamanla bir öğrenme sürecine yol açarak, aktörler üzerinde daha rasyonel ve daha karmaşık argümanlar sunma açısından olumlu bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim, herhangi bir gerekçelendirme olmaksızın yapılan konuşmaların oranı, ilk müzakerelere kıyasla neredeyse yarı yarıya azalmıştır.

⁵ Tartışmacı bir iddiada bulunursa ve bunun için herhangi bir gerekçe sunmazsa “gerekçelendirme yok”; tartışmacı bir gerekçe sunarsa ancak sunulan gerekçelendirme ile iddia arasında bir ilişki yoksa “düşük gerekçelendirme”; iddia ile gerekçelendirme arasında rasyonel bir ilişki kurulabiliyorsa “nitelikli gerekçelendirme”; ve tartışmacı iddia için birden fazla gerekçe sunabiliyorsa “karmaşık gerekçelendirme” olarak kodlanmaktadır.

Habermas'a göre katılımcılar, kendilerini başarıya götürecek benmerkezci hesaplamalarla değil, birbirlerini anlama yönünde hareket ettiklerinde 'iletişimsel eylem'de bulunurlar. Katılımcılar, iletişimsel eylemde yalnızca kendi kişisel veya grup çıkarlarını takip etmezler; çıkarlarını ortak olana uyarlamaya çalışırlar (Habermas, 1981: 385). Bu sebeple, ortak iyiliğin ne ölçüde bir amaç olarak alındığına bakarken bir diğer önemli kategori "gerekçelendirmenin içeriği" karşımıza çıkmaktadır.

Meclisteki tartışmalar gerekçelendirmenin içeriği açısından değerlendirildiğinde⁶, 2009 yılındaki konuşmaların %53'ünün ortak iyiliğe, ortak haklara ve karşılıklı değerlere atıfta bulunarak gerekçelendirildiği görülmektedir. Bununla birlikte, konuşmacılar ifadelerinin %31'inde taleplerini kendi gruplarının veya belirli bir grubun çıkarlarını açıkça vurgulayarak gerekçelendirmişlerdir. Tartışma sırasında, talep içeren konuşmaların %16'sı tarafsız ifade olarak kodlanmıştır. 2014 yılındaki görüşmelerde ise, konuşmaların %50'sinin karşılıklı çıkarlara, karşılıklı haklara ve karşılıklı değerlere atıfta bulunarak gerekçelendirildiği görülmektedir. Bununla birlikte, konuşmacılar ifadelerinin %43'ünde taleplerini kendi gruplarının veya belirli bir grubun çıkarlarını açıkça vurgulayarak gerekçelendirmişlerdir. Tartışma sırasında, talep içeren konuşmaların %7'si tarafsız ifade olarak kodlanmıştır. Çalışmadan elde edilen verilere göre her iki müzakere döneminde de ortak iyiyi hedefleyen konuşmaların oranı yüksek olsa da, ikinci müzakere döneminde grup çıkarlarıyla ilgili konuşmaların arttığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, müzakere açısından tarafların süreç içerisinde bencil grup çıkarlarından vazgeçmelerinin kolay olmadığı söylenebilir.

Karşı gruba yönelik saygı açısından konuşmalar değerlendirildiğinde⁷, 2009 yılındaki konuşmaların %70'inin diğer gruba veya konuşmacıya karşı saygısızlık içerdiği tespit edilmiştir. Konuşmaların %25'inde konuşmacıya veya karşı gruba yönelik olumlu veya olumsuz bir yorum bulunmazken, konuşmaların sadece %5'inde karşıt grup veya konuşmacıya ilişkin en az bir olumlu yorum yer almaktadır. 2014 yılındaki meclis tartışmalarında ise, kodlanmış konuşmaların %47'si diğer gruba veya konuşmacıya karşı açıkça saygısızlık içermektedir. Konuşmaların %50'sinde konuşmacıya veya karşıt gruba yönelik olumlu veya olumsuz bir yorum bulunmazken, konuşmaların sadece %3'ünde karşıt grup veya konuşmacıya ilişkin en az bir olumlu yorum yer almaktadır. Dolayısıyla, ilk müzakerelerin ardından ikinci aşamada gerçekleştirilen müzakerelerde karşıt gruba yönelik saygısızlık azalmış olsa da halen daha %47 gibi çok yüksek bir orana sahip olmaktadır.

Müzakere teorisine göre müzakereye katılan aktörler farklı bakış açılarını dinlemeli, onlara saygılı bir şekilde yanıt vermeli ve empati kurmalıdır. Daha da önemlisi, "daha iyi argüman" tarafından ikna edilmeye açık olmalıdırlar (Habermas, 1983: 132). Bu bağlamda, konuşmalar karşı talebe saygı kategorisi açısından değerlendirildiğinde 2009 yılında hükümet adına konuşanlar dışında hiçbir konuşmacı müzakere sürecine dair olumlu bir tutum benimsememiştir. Dolayısıyla, "başkalarının taleplerine saygı" kategorisinde kodlanan tüm konuşmalar "saygısızlık" olarak kodlanmıştır. 2014 tartışmasında, konuşmaların %71'i taleplere saygılıyken, %29'u karşı talep hakkında olumsuz bir tutum sergilemiştir.

Öte yandan, konuşmalar karşı argümana saygı açısından değerlendirildiğinde, 2009 yılında tartışmalar sırasında yapılan 32 konuşma "karşı argümana saygı" kategorisinde değerlendirilmiş ve tüm karşı argümanlar karşıt grup tarafından olumsuzlanmıştır. 2014 yılındaki müzakerelerde ise 29 konuşma "karşı argümana saygı" kategorisinde değerlendirilmiş ve bu 29 konuşmanın 26'sı, yani %90'ı karşı argümana yönelik olumsuz bir söylem geliştirirken, %10'u karşı argümana yönelik olumlu bir söylem geliştirmiştir.

⁶ Tartışmacı kendi grubunun çıkarlarına yönelik mesajlar gönderiyorsa "grup çıkarlarıyla ilgili açık ifade"; tartışmacı mesajlarında herhangi bir grubun çıkarlarına işaret etmiyorsa "tarafsız ifade"; ortak iyiliğe, herkesin çıkarına yönelik ifadelerde bulunuyorsa "ortak iyiliğe yönelik ifade" olarak kodlanmıştır.

⁷ Konuşmacı karşıt grup hakkında yalnızca olumsuz ifadelerde bulunuyorsa, bu "saygı yok" olarak kodlanır. Konuşmacı açıkça olumsuz veya olumlu ifadelerde bulunmuyorsa, bu "örtük saygı" olarak kodlanır. Konuşmacı karşıt grup hakkında en az bir olumlu yorumda bulunuyorsa, bu "açık saygı" olarak kodlanır.

Bu bulgular karşıt tarafların birbirlerini dinlemediği ve daha iyi argüman yoluyla ikna edilmeye açık olmadığını göstermektedir. Nitekim çok az konuşmacı karşı argümanı ciddiye almıştır. Bunu yapanlar ise karşı argümanı kendi siyasi çıkarları çerçevesinde doğrudan reddetmişlerdir.

Konuşmalar yapıcı siyaset açısından değerlendirildiğinde⁸, 2009 yılında, konuşmaların yalnızca %43'ü "uzlaşmacı öneri" olarak kodlanmıştır. Öte yandan, konuşmaların %50 gibi önemli bir yüzdesinde; grupların uzlaşmaya yanaşmadıkları ve herhangi bir uzlaşmaya izin vermeyecek derecede pozisyonlarını korudukları görülmüştür. Alternatif önerilere gelince, konuşmaların %7'sinde gündem dışı ama tartışılabilir konular yer almaktadır. 2014 yılındaki tartışmalarda ise konuşmaların sadece %45'i "uzlaşmacı öneri" olarak kodlanmıştır. Öte yandan konuşmaların %35 gibi önemli bir kısmında grupların uzlaşmaya yanaşmadığı ve uzlaşmaya yer vermeyerek pozisyonlarını koruduğu görülmektedir. Alternatif önerilere gelince; konuşmaların %20'sinde gündem dışı ama tartışılabilir konular yer almaktadır. Verilerden de anlaşılacağı üzere, 2014 parlamento tartışmalarında partilerin kendi pozisyonlarını savunma tutumları azalmış olsa da konuşmaların önemli bir kısmı hâlâ uzlaşmacı bir siyaset anlayışı içermekten uzaktır. Partiler pozisyonlarını kararlılıkla savunmaya devam etmektedir.

2009 yılında iktidar partisi Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), meseleye temelde demokratikleşme ve insan hakları meselesi çerçevesinde yaklaşmıştır. Devletin geçmişte Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yönelik resmi politika haline gelen güvenlik odaklı bakış açısını açıkça reddetmiştir. Bunun yerine, bölgedeki sorunları çözmek için ekonomik ve demokratik adımlar atılacağına dair vaatlerde bulunan bir söylem geliştirmiştir. 2014 yılında AKP'nin demokrasi ve insan hakları çerçevesindeki söylemi devam etmiştir. Ancak, bu söylem Meclis'teki muhalefet partileri tarafından samimi bulunmamıştır ve Erdoğan'ın cumhurbaşkanı olma arzusu doğrultusunda Barış Süreci'ni kullandığını iddia eden argümanlar ortaya çıkmıştır.

Açılım Süreci 2009 yılında meclisin gündemine geldiğinde Türk milliyetçisi MHP sert bir tepki göstermiştir ve müzakereler boyunca katı tutumunu sürdürmüştür. MHP'nin Kürt kimliğini yalnızca folklorik bir unsur olarak gördüğü Meclis tutanaklarından anlaşılmaktadır. Herhangi bir etnik azınlığa siyasal hak tanınmasına açıkça karşı çıkan MHP, milliyetçi gerekçelere atıfta bulunarak ülkenin bütünlüğünü ve bölünmezliğini sık sık siyasi söylemine dahil etmiştir. MHP için Kürtlere (ve/veya PKK'ya) verilecek herhangi bir hak "terörle pazarlık" sayılmaktadır. 2014'te yapılan müzakerelerde de MHP'nin sürece yönelik olumsuz tutumunun devam ettiği görülmüştür. Süreci bir çözüm değil, bir yumuşama ve teröristlerle pazarlık olarak gören MHP, Erdoğan'ın böyle bir süreci cumhurbaşkanlığı hırsı için gündemine aldığını ifade etmiştir. Sürecin ülkenin birlik ve beraberliğini bölmek için dış güçler tarafından hükümete dayatıldığını ve hükümetin bu dış güçlerin oyunağı olduğunu sık sık dile getirmiştir. Dolayısıyla, MHP, süreç boyunca pozisyonel siyasetini korumuş ve herhangi bir uzlaşıya yönelmemiştir.

Meclis'teki bir diğer parti olan Demokratik Toplum Partisi (DTP) ise 2009 yılında görüşmeler ilk başladığında Kürt kimliğini tüm müzakere sürecinin merkezine koymuştur. Sürekli olarak geçmişle hesaplaşma, özür dileme ve eğer açılım başarılı olarsa af yasası çıkarma gibi konular üzerinden söylem geliştirmiştir. Öte yandan, DTP, MHP tarafından "PKK=DTP" olarak etiketlenmiş, zaman zaman CHP milletvekilleri de aynı etiketi DTP için kullanmıştır. Özellikle CHP'nin milliyetçi kanadı, DTP'yi ayrı bir devlet kurmak için gizli bir plan yürütmekle suçlamıştır. 2014 müzakerelerinde DTP'nin yerine mecliste yer alan Halkların Demokratik Partisi (HDP) de Kürt kimliğini merkeze

⁸ Bu kategorinin amacı, katılımcıların uzlaşmayı mümkün kılacak politikalar üretip üretmediklerini ölçmektir. Buna göre, katılımcılar uzlaşmayı inşa edecek herhangi bir politika geliştirmez ve yalnızca kendi gerçekliklerini dayatırlarsa bu durumda yapıcı bir politika anlayışı yoktur ve mesaj "pozisyonel siyaset" olarak işaretlenir. Konuşmacılar bir uzlaşma önerisiyle gelirlerse ancak bu öneri tartışılan konu ile ilgili değilse mesaj "alternatif öneri" olarak işaretlenir. Konuşmacı bir arabulucu öneride bulunursa ve bu öneri mevcut gündemle uyuyorsa bu durumda yapıcı bir politika vardır ve mesaj "uzlaşıcı öneri" olarak işaretlenir.

alan tutumunu sürdürmüştür. Sürecin koşulu olarak, Türk etnik kimliğine (Türklük) dayalı 1982 Anayasası'nın tüm etnik kimlikleri kapsayacak şekilde değiştirilmesini sık sık belirtmiştir. HDP, sürecin devam etmesini olumlu görse de hükümetin 2009'dan bu yana Kürt Sorunu'nun çözümüne yönelik somut bir adım atmadığını savunmuştur. Ancak, HDP'nin de müzakere süresince herhangi bir uzlaşya ya da ortak bir dile yer vermeden pozisyonel siyasetini koruduğu görülmektedir.

CHP ise, gerek müzakereler ilk başladığında gerek 2014 yılında müzakereler olgunlaştığında, diğer iki partiden farklı olarak sürecin kendisini değil, hükümetin süreci yürütmedeki tavrını eleştirilerinin merkezine oturtmuştur. Bu bağlamda CHP, Demokratik Açılım'ın içerik ve amacının belirsizliğini sıklıkla vurgulamış; açılımın amacının "anayasayı değiştirmek" mi yoksa "af çıkarmak" mı olduğu konusunda hükümeti sorgulamıştır. Ayrıca, süreçten önce yeterli hazırlık yapılmadığını ve sürecin şeffaf olmadığı konusunda söylemini geliştirmiştir. Ancak, 2014 yılında CHP'nin sürece daha açık olduğu gözlemlenmiştir. CHP'nin süreçte şeffaflık eksikliği ve süreçte Meclis'in devre dışı bırakılması konusundaki şikâyetleri devam etmiş olsa bile Kürt Sorunu'nun çözümü konusunda AKP'den daha radikal düzenlemeler önerdiği görülmüştür. Bu sebeple, CHP'nin, 2009'daki Açılım Süreci'ne kıyasla 2014'teki Çözüm Süreci'ne daha olumlu baktığı anlaşılmaktadır. Lakin, CHP de başlangıçtaki pozisyonel siyasetini korumuştur. AKP'nin süreç içerisindeki davranışlarını eleştirmeye devam etmiş ve sürecin AKP'nin getirmeye çalıştığı başkanlık sistemi için bir araç olarak kullanıldığına işaret etmiştir. Dolayısıyla, CHP'nin de siyasi söyleminin uygun müzakere atmosferinin oluşmasına yeterince katkı sunmadığı söylenebilir.

Çalışmanın en nihayetinde tarafların pozisyonel siyasetlerine sıkı sıkıya bağlı kalmalarına rağmen ilk müzakerelere kıyasla 2014 yılında müzakere niteliğinin arttığı görülmektedir. Bahsedilen yedi kategorinin hepsi araştırmacılar tarafından kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar 0 ile 10 arasında derecelendirilmiştir. Toplanabilecek maksimum puan 70'tir.

Tablo 1. Müzakere Seviyeleri

Kriterler	Maksimum Puan	
	2009	2014
Katılım	9	10
Gerekçelendirme Seviyesi	9	9
Gerekçelendirme İçeriği	5	5
Karşı Gruba Saygı	1	1
Karşı Grubun Taleplerine Saygı	0	7
Karşı Argümana Saygı	0	1
Yapıcı Siyaset	4	5
Toplam Puan	28=%40	38=%54

2009 yılındaki konuşmalar açısından katılım kriteri, kesintisiz konuşma yüzdesi %87 olduğundan 9 olarak derecelendirilmiştir. Konuşmaların %85'i gerekçelendirme içerdiğinden gerekçelendirme seviyesi 9 olarak ve konuşmaların %53'ü ortak iyiye vurguladığından gerekçelendirmenin içeriği 5 puan olarak işaretlenmiştir. Gruplara saygı 1 olarak derecelendirilmiştir nitekim konuşmaların ancak %5'inde açıkça saygı kaydedilmiştir. Karşıt argümanlara saygı ve karşı grubun taleplerine saygı 0 olarak derecelendirilmiştir çünkü tüm konuşmalar olumsuz tutum içermektedir. Yapıcı politika kriteri 4 olarak derecelendirilmiştir çünkü konuşmaların %50'sinde gruplar uzlaşmaya izin vermeyerek pozisyonlarını korumuş, konuşmaların %43'ünde ise daha uzlaştırmacı bir dil kullanmışlardır.

2014 yılındaki tartışmalarda ise, katılım kriteri, kesintisiz konuşma yüzdesi %99 olduğundan 10 olarak derecelendirilmiştir. Konuşmaların %92'si en az bir yada 2 gerekçe içerdiğinden gerekçelendirme seviyesi 9 olarak ve konuşmaların %50'si ortak iyiye vurguladığından gerekçelendirmenin içeriği 5 olarak derecelendirilmiştir. Gruplara saygı 1 olarak derecelendirilmiştir ve konuşmaların %3'ünde açıkça saygı kaydedilmiştir. Karşıt

argümanlara saygı 1 olarak derecelendirilmiştir çünkü konuşmaların %10'u olumlu tutum içermektedir. Başkalarının taleplerine saygı 7 olarak derecelendirilmiştir çünkü konuşmaların yalnızca %71'i başkalarının taleplerine saygı içermektedir. Yapıcı politika kriteri 5 olarak derecelendirilmiştir çünkü konuşmaların %35'inde gruplar uzlaşmaya yer vermeyerek pozisyonlarını korumuş olsa da %45'inde daha uzlaştırmacı bir dil kullanmışlardır.

Toplanması gereken maksimum puan 70 iken, 2009 yılında TBMM'de Demokratik Açılım tartışmaları sırasında müzakerelerin karşıladığı puan 28 düzeyinde kalmıştır. Bu veriler yüzdeye dönüştürüldüğünde üst düzey müzakereci söylem etiğinin yalnızca %40'ını karşılamaktadır (Tablo 1). Bununla beraber 2014 yılında müzakere niteliğinin arttığı görülmektedir. Müzakere standartları açısından toplanan puan 2014 yılında 38'e yükselirken, bu tartışmalar ise yüksek düzeyli müzakereci söylem etiğinin ancak %54'ünü karşılayabilmiştir (Tablo 1).

6. Sonuç

Bu çalışmada TBMM'de Kasım 2009'da gerçekleştirilen Demokratik Açılım tartışmalarına ve Temmuz 2014'te Terörün sona Erdirilmesi Mücadele ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine dair Kanun Tasarısı tartışmalarına odaklanılmıştır. Bu yasa tasarılarının müzakere kalitesi, Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı ve söylem etiği çalışmalarından ilham alınarak oluşturulan Söylem Kalitesi Endeksi yöntemiyle ölçülmüştür.

İki farklı müzakere sürecine odaklanmak, kurumsal kuralların müzakereci davranışı nasıl etkilediğine dair bir değerlendirmenin yapılmasını sağlamıştır. Ek olarak, farklı seviyelerdeki müzakerelerin gruplar arasındaki tutumlarda var olabilecek olası değişikliklere etkisinin ortaya konulmasına yardımcı olmuştur. Diğer yandan, bölünmüş bir toplumda yürütülecek bir müzakerecinin riskleri ve imkanları üzerine bir tartışma yapılmasına zemin hazırlamıştır. Verilerden elde edilen sonuçlar, Türkiye vakasında kutuplaşmaya yönelik hafif bir kırılmayı gösterse de ideal bir müzakere açısından kutuplaşma oranları hala yüksek rakamları yansıtmaktadır. Nitekim, müzakereler ilk başladığında karşı gruba yönelik saygısızlık seviyesi %70 olarak hesaplanırken, müzakereler ilerledikçe bu oranın %47 gibi hala yüksek bir seviyede kaldığı tespit edilmiştir. 2009 yılında müzakereler ilk başladığında karşı grubun taleplerine ve argümanlarına yönelik hiçbir şekilde saygı gösterilmezken, 2014 yılında bu oranın %71'lere kadar gerilese de oranların hala çok yüksek olduğu ve daha iyi argümanın gücüyle iknaya açık olma konusunda tarafların açmazda oldukları görülmektedir.

İncelenen vakadan elde edilen başka önemli bulguya göre bölünmüş toplumlardaki müzakerelerde kişisel ya da grup çıkarı ile ortak iyiyi uzlaştırmak son derece zordur. Müzakereci demokratlar genellikle ortak iyiyi vurgulayan argümanların önemine değinirler. Fakat, yüksek çatışmalı bölünmüş toplumlarda; özellikle yakın geçmişinde şiddetli bir çatışma barındıranlarda bunu başarmak oldukça zor görünmektedir. Türkiye vakasında da gözlemlendiği gibi gerek ilk müzakere sürecinde gerekse de 2014 yılındaki müzakerelerde tarafların kişisel ve hizipsel çıkarlarını takip etme konusundaki katı tutumlarının devam ettiği görülmüştür. Nitekim ilk müzakere deneyiminde konuşmaların %43'ü uzlaşmacı öneri olarak kodlanırken, 2014 yılındaki müzakere deneyiminde bu oran sadece %2 artmıştır. Dolayısıyla konuşmaların %55 gibi büyük bir oranı tarafların grup çıkarlarını yansıtmaktadır. Bu durum farklı çatışma bağlamlarından elde edilmiş sonuçları destekler niteliktedir ve bölünmüş toplumlarda müzakerelere katılan katı tutum ve görüşlere sahip kişilerin, ayrıştırıcı konuları tartışırken görüşlerinde daha katı hale geldiğini ve başkalarına karşı duygularında da daha önyargılı hale geldiğini göstermiştir.

Tüm bu ampirik veriler göz önüne alındığında şu söylenebilir: çatışan gruplar arasında yürütülecek müzakereler bu gruplar üzerinde daha da kutuplaştırıcı bir etki oluşturabilir. Öte yandan, farklılıklar her zaman var olduğu ve olacağı için bunlar ancak özgürce bir etkileşim imkânı verilmesiyle açığa çıkarılabilir. Bu farklılıkların müzakereci

prosedürler aracılığıyla demokratik yollara kanalize etmek, oluşabilecek kanlı bir şiddet sarmalına tercih edilir. Başka bir deyişle, en olumsuz bağlamlarda dahi müzakere gerçekleştirilebilir. Ancak, bu illaki uzlaşmaya yol açmak zorunda değildir.

Kaynakça

- Addis, A. (2009). Deliberative Democracy in Severely Fractured Societies. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 16(1), 59-83.
- Akgül, Ç. G., & Akgül, M. (2022). Patterns of the Parliamentary Debates: How Deliberative are Turkish Democratic Opening Debates?. *Politics in Central Europe*, 18(2), 175-199.
- Arıboğan, D. Ü., & Ülke, D. (2017). *Duvar: Tarih Geri Dönüyor*. İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Azmanova, A. (2010). Deliberative Conflict and 'the Better Argument' Mystique. *The Good Society*, 19(1), 48-54.
- Baser, B., & Ozerdem, A. (2021). Conflict Transformation and Asymmetric Conflicts: A Critique of the Failed Turkish-Kurdish Peace Process. *Terrorism and Political Violence*, 33(8), 1775-1796.
- Bashir, B. (2016). The Strengths and Weaknesses of Integrative Solutions for the Israeli-Palestinian Conflict. *The Middle East Journal*, 70(4), 560-578.
- Benhabib, S. (Ed.). (2021). *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*. Princeton University Press.
- Bohman, J., & Rehg, W. (Eds.). (1997). *Deliberative democracy: Essays on Reason and Politics*. MIT Press.
- Caluwaerts, D., & Ugarriza, J. E. (2012). Favorable Conditions to Epistemic Validity in Deliberative Experiments: A Methodological Assessment. *Journal of Deliberative Democracy*, 8(1).
- Dryzek, J. S. (1990). *Discursive Democracy: Politics, Policy, and Political Science*. Cambridge University Press.
- Dryzek, J. S. (2002). *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. Oxford University Press, USA.
- Elster, J. (1998). *Deliberative Democracy*. Cambridge University of Pennsylvania.
- Ensaroglu, Y. (2013). Turkey's Kurdish Question and the Peace Process. *Insight Turkey*, 15(2), 7-17.
- Fishkin, J. S. (2009). *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford University Press.
- Fishkin, J. S., & Luskin, R. C. (2005). Experimenting with a Democratic Ideal: Deliberative Polling and Public Opinion. *Acta Politica*, 40, 284-298.
- Gastil, J., Bacci, C., & Dollinger, M. (2010). Is Deliberation Neutral? Patterns of Attitude Change During "The Deliberative Polls™". *Journal of Public Deliberation*, 6(2), 3.
- Gormley-Heenan, C., & Macginty, R. (2008). Ethnic Outbidding and Party Modernization: Understanding the Democratic Unionist Party's Electoral Success in the Post-Agreement Environment. *Ethnopolitics*, 7(1), 43-61.
- Görgün, Ç. (2020). *Türkiye'de Demokratik Müzakere: AK Parti İktidarının Siyasal ve Demokratik Açılım Süreçleri (2002-2016)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Grönlund, K., Herne, K., & Setälä, M. (2015). Does Enclave Deliberation Polarize Opinions?. *Political Behavior*, 37, 995-1020.
- Gutmann, A., & Thompson, D. F. (2004). *Why Deliberative Democracy?*. Princeton University Press.
- Gunes, C., & Lowe, R. (2015). *The Impact of the Syrian War on Kurdish Politics Across the Middle East* (p. 4). London: Chatham House.
- Gunes, C. (2018). The Rise of the Pro-Kurdish Democratic Movement in Turkey. In *Routledge Handbook on the Kurds* (pp. 257-269). Routledge.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı*. İstanbul: Kalcı Yayınevi.
- Habermas, J. (1989). *The Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois society*. Polity Press.
- Hamlett, P. W., & Cobb, M. D. (2006). Potential Solutions to Public Deliberation Problems: Structured Deliberations and Polarization Cascades. *Policy Studies Journal*, 34(4), 629-648.
- Horowitz, D. L. (1991). *A Democratic South Africa?: Constitutional Engineering in a Divided Society* (Vol. 46). Univ of California Press.
- Horowitz, D. L. (1993). The Challenge of Ethnic Conflict: Democracy in Divided Societies. *Journal of Democracy*, 4(4), 18-38.
- Horowitz, D. L. (2000). *Ethnic Groups in Conflict*, Updated Edition with a New Preface. Univ of California Press.
- Horowitz, D. L. (2003). The Cracked Foundations of the Right to Secede. *Journal of Democracy*, 14(2), 5-17.

- Kaldor, M. (2013). *New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era*. John Wiley & Sons.
- King, S. D. (2018). *Grave New World: The End of Globalization, the Return of History*. Yale University Press.
- Lijphart, A. (1975). *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands* (2nd edn, Berkeley, CA: University of California Press).
- Luskin, R.C., O'Flynn, I., Fishkin, J.S. and Russell, D. (2012) 'Deliberating Across Deep Divides', *Political Studies, Early*. View. DOI: 10.1111/j.1467-9248.2012.01005.x
- Maddison, S. (2015). Relational Transformation and Agonistic Dialogue in Divided Societies. *Political Studies*, 63(5), 1014-1030.
- Maoz, I., & Ellis, D. G. (2008). Intergroup Communication as a Predictor of Jewish-Israeli Agreement with Integrative Solutions to the Israeli-Palestinian Conflict: The Mediating Effects of Out-Group Trust and Guilt. *Journal of Communication*, 58(3), 490-507.
- Mill, J. S. (2017). *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*. Özgüç Orhan (Çev.). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Nenkov, G. Y., & Gollwitzer, P. M. (2012). Pre-Versus Postdecisional Deliberation and Goal Commitment: The Positive Effects of Defensiveness. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(1), 106-121.
- Nykänen, J. (2013). Identity, Narrative and Frames: Assessing Turkey's Kurdish Initiatives. *Insight Turkey*, 15(2), 85.
- O'FLYNN, I. A. N. (2007). Divided Societies and Deliberative Democracy. *British Journal of Political Science*, 37(4), 731-751.
- O'Leary, B. (2005). "Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments". In *From Power Sharing to Democracy: Post-conflict Institutions in Ethnically Divided Societies*, ed. S. Noel (Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press), 3-34.
- Ok, E. (2011). *Are We Becoming More Distant?: Exploring the Nature of Social Polarization along Ethnic Lines in the City of Izmir* (Doctoral dissertation).
- Rabushka, A., & Shepsle, K. A. (1972). *Politics in Plural Societies*. Columbus, OH: Charles E. Merrill, 232.
- Rawls, J. (1997). The Idea of Public Reason Revisited. *The University of Chicago Law Review*, 64(3), 765-807.
- Rawls, J. (2020). *A Theory of Justice: Revised Edition*. Harvard university press.
- Robert, D. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven.
- Ryfe, D. M. (2005). Does Deliberative Democracy Work?. *Annu. Rev. Polit. Sci.*, 8(1), 49-71.
- Savran, A. (2020). The Peace Process between Turkey and the Kurdistan Workers' Party, 2009-2015. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 22(6), 777-792.
- Schneiderhan, E., & Khan, S. (2008). Reasons and Inclusion: The Foundation of Deliberation. *Sociological Theory*, 26(1), 1-24.
- Schwarzmantel, J. (2010). 'Democracy and Violence: A Theoretical Overview,' *Democratization*, Special Issue, 17, 217-34.
- Steenbergen, M. R., Bächtiger, A., Spörndli, M., & Steiner, J. (2003). Measuring Political Deliberation: A Discourse Quality Index. *Comparative European Politics*, 1, 21-48.
- Steiner, J. (2012). *The Foundations of Deliberative Democracy: Empirical Research and Normative Implications*. Cambridge University Press.
- Sunstein, C. R. (1999). *The Law of Group Polarization*. University of Chicago Law School, John M. Olin Law & Economics Working Paper, (91).
- Ugarriza, E., & Caluwaerts, D. (Eds.). (2014). *Democratic Deliberation in Deeply Divided Societies: From Conflict to Common Ground*. Springer.
- Ugarriza, J. E., Caluwaerts, D., Orozco, M. M., & Ugarriza, J. E. (2014). The Citizens, the Politicians and the Courts: A Preliminary Assessment of Deliberative Capacity in Colombia. *Democratic Deliberation in Deeply Divided Societies: From Conflict to Common Ground*, 73-88.
- Vasilev, G. (2013). Preaching to the Choir or Converting the Uninitiated? The Integrative Potential of in-Group Deliberations. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 16(1), 109-129.
- Väyrynen, R. (2023). To Settle or to Transform: Perspectives on the Resolution of National and International Conflicts. in Raimo Väyrynen: *A Pioneer in International Relations, Scholarship and Policy-Making: With a Foreword by Olli Rehn and a Preface by Allan Rosas* (pp. 279-299). Cham: Springer International Publishing.
- Wojcieszak, M. E. (2012). On Strong Attitudes and Group Deliberation: Relationships, Structure, Changes, and Effects. *Political Psychology*, 33(2), 225-242.

Çıkar Çatışması: Yoktur.

Finansal Destek: Yoktur.

Etik Onay: Yoktur.

Yazar Katkısı: Çiğdem GÖRGÜN AKGÜL (%100)

Conflict of Interest: None.

Funding: None.

Ethical Approval: None.

Author Contributions: Çiğdem GÖRGÜN AKGÜL (100%)
